

НЯКОИ ПРАКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СЪЗДАВАНЕ НА ЕЛЕКТРОННИ
ПУБЛИКАЦИИ ОТ ТИПА "OPEN ACCESS".
ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТ "OPEN ACCESS SCHOLARLY COMMUNICATIONS
WORKSHOP", 17-19.02.2005, КИЕВ, УКРАЙНА

*Десислава Милушева
НБУ Библиотека*

dmilusheva@nbu.bg

PRACTICAL TRENDS IN DESIGNING OPEN ACCESS PUBLICATIONS -
IMPRESSIONS FROM THE OPEN ACCESS SCHOLARLY COMMUNICATIONS
WORKSHOP", 17-19.02.2005,
KIEV, UKRAINE

*Desislava Milusheva
New Bulgarian University*

ABSTRACT: The presentation aims to make aware vast academic and scientific community in Bulgaria of the cost-effective, easy-to-achieve and unrestrictedly available open access publications. It turns to the point that home academic and research institutions may develop the so-called institutional repositories with little efforts and thus acquire greater research output, and guarantee researchers, academics and information professionals more gratification. It also points some of the sore points in "attacking" the "open access case".

Какво е "Open Access"

"Open access" (Свободен достъп) - публикациите на "свободен достъп" са в електронен формат - става въпрос за източници на информация, които съществуват само в електронен формат. Те могат да се разпространяват както онлайн, така и офлайн. Онлайн публикациите на свободен достъп, които циркулират в мрежата са от особен интерес за потребителите на информация. Намирането на онлайн статия или друг документ в пълен текст, радва и библиотеки и читатели. БЕЗПЛАТНИ за потребителя - ОА премахва ценовите бариери (абонамент, лицензионни такси, еднократно таксуване за достъп до материалите). Съществува определена раздвиженост относно финансирането на изданията на свободен достъп. Например някои доставчици на ОА издания позволяват комерсиално използване на изданията, а други не. Някои от тях позволяват копирането на съдържанието на тези документи в нови публикации, а други не.

Обикновено този род публикации са освободени от лицензионни и правни ограничения.

Най-често цитираните в практиката определения за публикации на "свободен достъп" са от Bethesda, Берлинската конвенция и определенията на BOAI, или т. нар. ВВВ определения. Така или иначе, повечето определения за публикации на свободен достъп се обединяват около идеята, че не е достатъчно да се премахнат ценовите ограничения и да се осигури масов достъп до публикацията, за да се третира като публикация на свободен достъп. Ето какво гласи класическото определение за публикации на свободен достъп - достъпът до този род издания осигурява свободното законно използване на информацията, включена в изданията на свободен достъп, като премахва всички финансови, правни и технически ограничения. Техническите ограничения, отпадат дотолкова, доколкото всеки потребител сам отговаря за техническите средства, с които си осигурява достъп до Интернет. Единственото условие, във връзка с авторското право е да се позволи на автора да претендира за запазване целостта на труда си, и на въз основа на своето произведение да предявява претенции за авторско право, по отношение на правилното цитиране на данните за оригиналния материал.

Публикациите на свободен достъп са обвързани с авторското право, научната оценка, публикуването, съхраняването, професионалното израстване, печеленето на престиж, индексирането и всички останали фактори, влияещи традиционно на конвенционалната научна литература.

Свободен достъп не е синоним на универсален достъп. Дори след изграждането на "система" за свободен достъп на някакво ниво съществуват най-малко 4 бариери:

- Филтрираме на информацията и цензура - много училища, работодатели и правителства са заинтересовани от ограничаването на достъпа до информация;
- Езикови бариери - по-значителната част от онлайн информацията е на англ. ез.
- Физически ограничения - голяма част от публикациите са недостъпни за хора с увреждания;
- Технически ограничения - значителна част от учените и изследователите са без достъп до онлайн публикации, заради материално-техническата база.

Създаване на публикации на "свободен достъп"

- Защо се създават - за да се улесни достъпът до постиженията на научната дейност
- Как се създават - електронно, с помощта на редакция или библиотека

- Електронно публикуване **Участници**
- Създатели - научни работници, студенти, университети и др. научни институции, издатели
- Посредници - библиотеки и научни общества, издатели, редактори, колеги учени
- Спонсори - неправителствени организации, научни общества, редакции

Видове научни публикации

- Статии
- Научни доклади
- Дипломни работи и дисертации
- Препринти - части от доклади, работен вариант на научна публикация и др.

Така наречените "научни публикации" включват всякакви материали с научно съдържание (статии в списания, научни доклади и др.) Тук се изключват материали, от които авторите очакват парична печалба, както е при учебниците и тяхното разпространение. В случая авторите очакват друг тип компенсация - повишаване на престижа сред колеги, удовлетвореност от разпространение на идеи и др. Основен материал е статията в списание, която съдържа оригинални експерименти, открития, изследвания. Традиционно тези статии по метода на "peer review" се преглеждат и оценяват от двама или трима автори, които пишат в областта.

Формати на представяне

- PDF формат
- HTML формат

Правилното представяне на електронното съдържание и организирането на достъп до електронната информация е в пряка зависимост от формата, в който се публикува електронния документ. Файловете формати са в основата на съвременните изследвания по отношение съхранението на дигитална информация. Повечето институции избират един или няколко формата за съхранение на дигиталните си колекции. В идеалния случай повечето документи, с които те разполагат са в един формат. Това улеснява решенията относно съхранението и улеснява достъпа до документите. Подобен сценарий е твърде далеч от реалността. За съжаление, на пазара на информация цари засилена конкуренция между създатели на различни електронни продукти и формати, като

институциите, съхраняващи и осигуряващи достъп до информацията не разполагат с почти никакво влияние върху тях. Самите институции са изкушени от перспективата да работят с много формати и се стремят да прилагат новите формати, които се появяват. Това стимулира производителите да създават нови и нови варианти за създаване на електронни материали. Това силно затруднява процеса на съхранение, тъй като форматите трябва да се конвертират в един или няколко формата за съхранение, което от своя страна е невъзможно, или възможно, но скъпо струващо и отнемашо много време и усилия, действие. Опитът да се наложат няколко стандартни формата на създателите на дигитално съдържание се развива по посока на проекто-дискусията, известна под наименованието "Универсален формат за съхранение". В момента не се наблюдава съществено развитие по темата.

Форми на организация

Научните публикации, могат да съществуват като:

- Gold OA - статии на свободен достъп в списание. Публикацията обикновено се изплаща от такси, събирани от авторите или спонсори, или от директна субсидия от някои агенции. Много от т. нар. електронни списания се произвеждат само в електронен вид и попадат в тази категория. Често пъти списания, които предлагат статии на свободен достъп се предлагат изцяло на доброволни начала, но могат да имат и реализация на символичен приход. Ако на базата на списание на свободен достъп се създаде и печатна версия, то тогава издателите изискват платен абонамент. Съществуват различни варианти, в които Open Access са статиите за които авторите плащат доброволно вноски, а редакционните материали са с платен достъп. Има вариант в който всички материали са достъпни свободно, но само след определен период от няколко месеца до няколко години.
- Green OA - Друга чиста форма е статия, публикувана в база данни, напълно независимо от списание.
- Комбинирана форма - публикацията може да се локализира на няколко места. Материалът е публикуван в списание, а също и в база данни. Предпочитаният термин за такива бази данни е "репозиториуми" (архиви).

Създаване на репозиториум - функционална схема

Общият модел на организация на информацията и услугите, които предлагат съвременните репозиториуми включва а) основно ниво -

организиране на информацията и изграждане на услуги и б) второ ниво нови и специализирани "услуги", както и пакети от услуги. Услугите обикновено се развиват на базата на съществуващите основни средства и услуги и осигуряват допълнително качество и полза за отделни групи потребители.

Ниво "информация" е нивото където се изгражда инфраструктурата на репозиторната система и се осъществява управлението на архива. Всяка научна организация създава архив, където съхранява резултатите от научната си и изследователска дейност, като осигурява достъп до тях и гарантира непрекъснатото им разпространение. Според международните стандарти тук се включват такива публикации като: Препринти, доклади, дисертации, изследвания, доклади от конференции и др. научни форуми, статистически издания, мултимедийни материали и др., разкрити на различни мета нива. Електронната информация е организирана под формата на електронно съдържание (т.е. съдържанието на бази данни и архиви), електронен (дигитален) документ (в състава на електронното съдържание на база данни) и електронен запис. Метаобектите са структурен компонент, който организира и идентифицира информацията в дигиталния архив. Мета обектите имат природа и на дигитални обекти, чиито елементи служат за идентифицирането на дигитални обекти. Метаданните описват дигиталните обекти, съдържат идентификационни данни и помагат за локализирането на търсения обект. Зад тях седи метаобект и по този начин се изграждат мета нива на разкриване на електронния (дигитален) документ. До известна степен условно може да се приеме, че полетата на електронния библиографски запис са мета нива. Ниво "услуги" - включва вече съществуващите и развиващите се на тяхна основа услуги (напр. автоматизирано актуализиране на анотации или управление на информацията.) Създава се основа за кооперирано взаимодействие между архивиращите институции, като те си предлагат взаимно услуги и обслужване или създават комбинирани услуги (тематично групирани портали), или използването на услуги, предлагани от трета страна - ел. списания

Структура

Трите най-разпространени типа репозиториуми са: институционални, тематични и система от репозиториуми. Най-често се изграждат институционални архиви и то предимно в университетите. Когато се изгражда институционален репозиториум, той преди всичко изпълнява архивиращи функции. По-рядко се проследяват типичните проблеми, свързани с достъпа до информация. Обикновено, по-подразбиране в репозиториума се включва цялата продукция на институцията. Все пак

понякога, самата институция може да наложи ограничения. Репозиториумите могат да се оформят и по тип на изданията, които влизат в техния състав. Един сериозен недостатък на институционалните репозиториуми е липсата на независима експертна оценка на качеството на включените материали. Единствено изискване понякога е, публикацията да е създадена за съответната организация. Недостатък на репозиториумите е, че по подразбиране те предоставят свободен достъп до цялото си съдържание, но могат да оставят правото на авторите да упражняват контрол върху достъпа до техните материали.

Финансиране

Трябва да се има предвид, че "свободният достъп" не е бизнес модел за управление на фондове, а модел на осигуряване на достъп до публикации. Крайният потребител не заплаща НИЩО. Като всяка дейност, която използва материално-техническа база и обслужващ персонал, и организирането на "свободен достъп" води до определени разходи. Възможни са разходи за хардуер, софтуер (платен, или "open source"), инсталация и поддръжка, архивиране и др. Те се делят на:

- Начални разходи - hardware, software, installation and customization, policies and procedures
- Същински разходи - advocacy (getting content); support; mediated submission, upgrade/migration
- Бъдещи разходи - digital preservation

Финансирането се осигурява от платени издателски публикации, спонсорство от правителства, научни и неправителствени организации, заплащане на такса от страна на автора за вкл. на негов материал в ОА архив и др., присъствието на дадена статия в платени ресурси като списания и бази данни и др. Моделът е реалистичен, защото повечето ОА не струват почти нищо - на фона на свободните платформи, и самия процес по електронно публикуване на статии.

Полезни връзки

<http://www.openarchives.org/>

<http://www.opensource.org/>

<http://www.ndltd.org/>

<http://www.nudl.org/>

<http://nsdl.org/>

<http://www.opensource.org/>

Изводи

1. Ние можем да го направим.
1. Има безплатни готови софтуерни решения.
2. Да си подадем ръка с издателите.
3. Да се кооперираме — за библиотеките това е уникален шанс да обогатят фондовете си.